А. ЛЯПИДЕВСКИЙ

ЧЕЛЮСКИНЕЦ-ШАМЫЧ

ВЛКСМ ЦК ЙОЧАЛИТИЗДАТ ★ 1938

Мар.
4-11

А. ЛЯПИДЕВСКИЙ
Советский Союзын Геройжо

ЧЕЛЮСКИНЕЦ-ШАМЫЧ

Фото—орденоносец-челюскинец
П. НОВИЦКИЙЫН

И. А. Александров кусарен

ГОС.
Публичная
Б-ка в
Ленинграде

Инв. № 649

Молодежьын
Всесоюзный Ленинский Коммунистический Союзшын
Центральный Комитетше
ЙОЧА ЛИТЕРАТУР ИЗДАТЕЛЬСТВО
Москва 1938

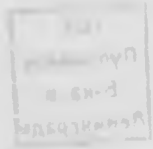

Советский Союзын Геройжо АНАТОЛИИ ВАСИЛЬЕВИЧ ЛЯПИДЕВСКИЙ.

ШКЕ НЕРГЕНЕМ

Изиэм годым ме Российын югыштыжо, Кубанский областыште илен улна. Мыйын ачам ден авам школышто туныктышылан шогеныт. Тунам туныктышо-шамыч йорлын иленыт. Мый телым тунемынам, а кенежым кулак оза дене пашам ыштенам: озан вольыкшым кўтенам, озалан кечшудым пўчкеденам (кечшудыжо мый дечем кок гана кўкшö лийын), каван опташ полшенам, озан имне-шамычшым поктенам. Мый тунам шым ийым темен, кандашыш велэ каенам ыле.

Великий пролетарский революций деч вара иже мый кулак дене паша ыштымым чарненам.

Мыйын чонештылмем пеш шуэш ыле, садлан сайын тунемаш тўналым. Мый шуко тунемынам: тўналтыш да кыдалаш школышто, летчик-шамычым ямдылыме Ленинградский школышто, морской летчик-шамычым ямдылыме Сталин йолташ лўмеш школышто; тыге мый летчик лийын шуым. Мыланем кугу машинам пуышт да Дальний Востокыш колтышт. Тушто мый пеш шуко чонештылнам.

1934 ийыште Ледовитый океанеш „Челюскин“ пароход пурен каен. Моло летчик-шамыч ден пырля мыйымат челюскинец-шамычым утараш колтышт. Тунам мый лу ўдрамашым да кок йочам — Алла ден Каринам утарышым.

Челюскинец-шамычым утарымылан мемнан правительство мыйым Ленин орден ден да Советский Союзын Геройжо лўм ден наградитлен. А Ворошилов йолташ мыйым Военно-Воздушный академийыш тунемаш колтыш.

Академийыште мый ынде ныл ий тунемам, чыла предмет денат „отлично“ оценкым налам.

Кодшо ийын мыланем кугу пиял логалє: мыйым СССР Верховный Совет дєпутатыш сайлышт.

Йоча-шамыч, теат сайын тунемза, шкенан родинам йöратыза, тунам, очыни, тендан кокла гыч шукышт, кушкын шумекышт, оныштышт Советский Союз орден-шамычым пыжыктен кошташ тўналыт.

А кызыт мый тыланда кузе челюскинец-шамычым утарымем нерген ойлем.

А. Лютидевский

СЕВЕРЫШ

Кугу ледокольный „Челюскин“ пароход ден мемнан элын тале ен-шамычше северыш каеныт. Нуно тушто илыш могай улмым да пароход ден Ледовитый океаныште кошташ лиеш але уке, пален налаш шоненыт.

Пароходышто эн главныйже Отто Юльевич Шмидт, а капитан — Воронин лийын.

Пароходыш радиостанцийым, кочкыш запасым, шокшо арверым, бензинан печкем, тӱрлӧ моло ӱзгарым шуко оптеныт да каеныт.

Пароход ик тылзе, вес тылзе кая. Теле шуо. А северыште теле шучко—кужу, йӱштӧ. Северный океа-

ныште пеш кугу ий-шамыч ийын коштыт. Мардеж нунын ўмбак вўдым шыжыкта, вўдшö кылма да ий эре кўжгемеш, эре кўкшемеш. Южышт курык кўкшыт лийын шуыт.

Капитан бинокль ден ончен. Ий лонгаште яндар вўд корным ужешат, тушко пароходым виктара.

Тыге „Челюскин“ шучко ош ий лонгаште эркын каен.

Кунар умбакырак каеныт, тунар ий эре кўжгырак лийын, а вўд корно эре анысыремын. Вашке тиде корныжат йöршын пытен. Кеч куш ончал — эртак ий.

Тиде жапыште йўд шуын. Йўдшö моло верысе гае огыл, йöршын вес тўрлö — полярный. Тудо шуко тылзе шуйна. Шуко тылзе жап кече уке, эреак пычкемыш, эреак йўд. Южгынам гына северный сияний волгалт кая.

„Челюскин“ пароходын капитанже — орденоносец В. ВОРОНИН.

А ий-шамыч эре ишнат, пароходым ишат. Нуно тудым йыр авырен нальыч, чыла могырымат ишышт, корным огыт пу.

Тунам Шмидт чыла челюскинец-шамычым поген да каласен:

— Йолташ-шамыч, ий мемнам суралыш, ок колто! Мыланна телым тыште эртараш логалеш. Кочкышна шуко, шокшо арвер шуко, радио, музыка, кино да

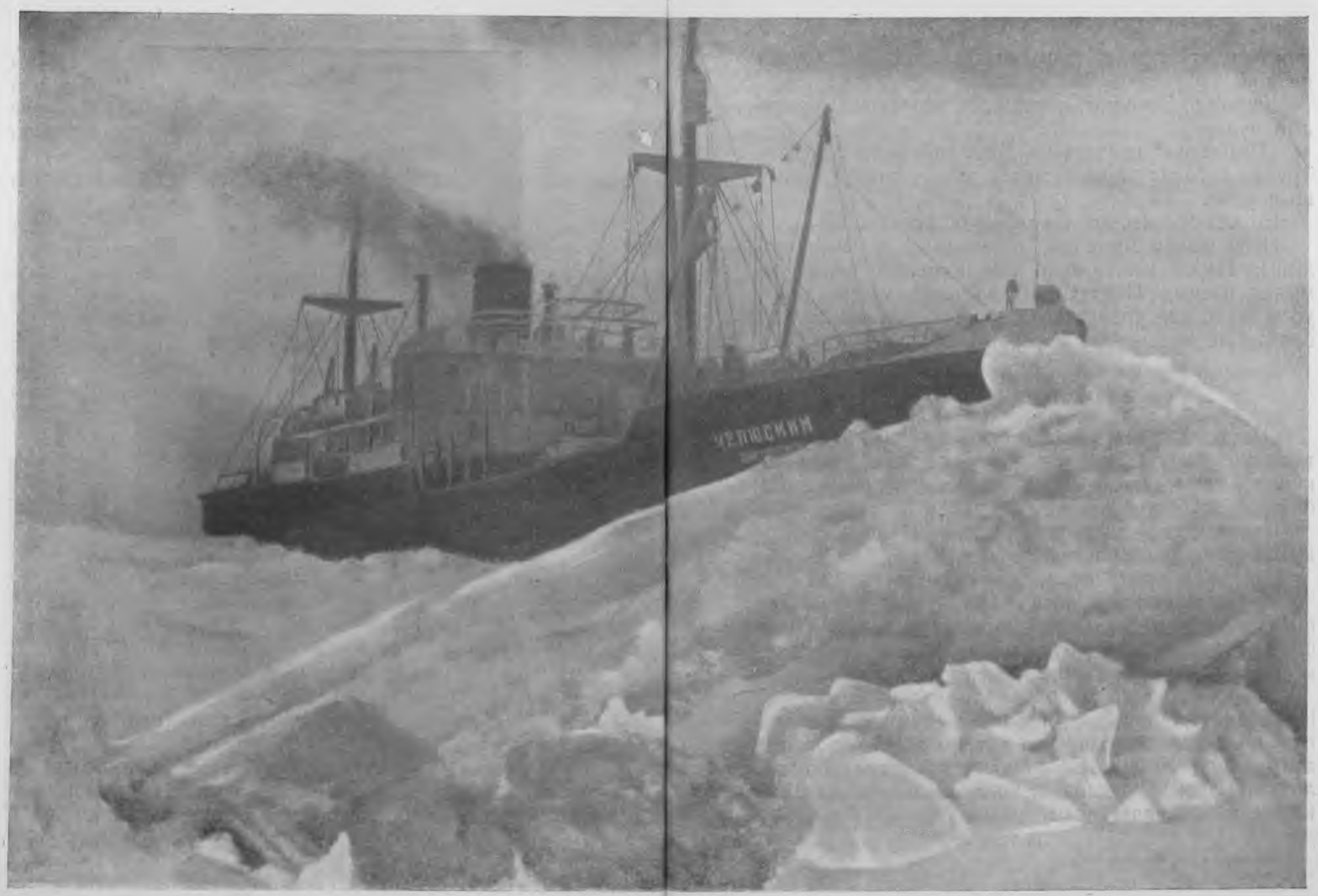
ЧЕЛЮСКИН

книга-шамыч улыт. Келшен илаш тӱнгалына, йокрок ок лий!

Капитан Воронин пароходым шогалташ приказым пуэн.

„Челюскин“ шыпланыш. Винт пӧрдмым чарныш. Труба ӱмбалне шикш ынде уке. Машина-шамыч шып улыт.

Но челюскинец-шамыч ойгырен огытыл.

Нуно пашам ыштеныт, тунемыныт, лудыныт, модыныт. Пароходышто нуно чын пӧртыштӧ илыме семынак иленыт. Окна ончылно гына кудвече огыл, урем огыл, изи уремат огыл, а ий курык-шамыч ден оралалтше мучашдыме Северный океан...

„ЧЫЛАНАТ ИЙ ӰМБАК!“

„Челюскин“ ий пелен кылмен пижын да ийын кошташ тӱнгалын: мардеж але теҥгызысе йогымаш ийым кушко наҥгая, нунын почеш тушко „Челюскинланат“ ӧкымеш каяш верештын.

Пароход тыге шуко жап коштын. Ий-шамыч пырдыж пудештылмеш ишеныт.

Шмидт челюскинец-шамычым поген да каласен:

— Йолташ-шамыч, ямде лияш кӱлеш. „Челюскинын“ бортшо пеҥгыде, но ий утларак пеҥгыде. Айдыза чыла ӱзгарым палубыш луктына. Шучко лиеш гын, ме чылан ий ӱмбак кышкена!

Тыгак ыштеныт. Нуно йоҥылыш лийын огыт ул! Ик кече гыч шучкын пудештме йӱк шергылтын, пуйто кугу пушка гыч лӱен колтеныт. Ий уло вийже ден ишаш тӱнгалын. Борт-шамыч пудештылаш тӱнгалыныт. Пароход чытырналтын. Эсогыл йыргешке окналасе кӱжгӧ яндат пудыргылын.

Мардеж пуэн. Толкын модын, ий-шамычым вашваш кыраш тӱнгалын. Нуно кылмен пижеден кугу ий курык лийыныт. Ик кугу гына ий ора пароход деке лишкак миен уло кертмыж ден пароходын ӧрдыжшым перен. Пеш лопка шелше лийын. Тушко ий пурен да каютым, буфетым, машина-шамычым — чылажымат пудыртылаш тӱнгалын.

„Челюскин“ пурен каяш тӱнгалын. Тудын нерже вӱдыш каен, а кормаже нӧлталтын. Ынде пароход пытышаш...

Но челюскинец-шамыч ӧрын огыт ул. Нуно палуба гыч чыла ӱзгарым — кочкышым, инструментым, малыме мешакым, вургемым, палаткым ий ӱмбак писын кышкаш тӱнгалыныт. Каюта-шамыч пудештылыт, пырдыж пудыргылеш, йыр-ваш шучко ий ора-шамыч пӧрдыт, мардеж мӱгыра, пароход пурен гына кайшаш, а челюскинец-шамыч лӱдде да спокойно пашам ыштат.

Вӱд ӱмбалан корман изи ужашыже кодмек гына капитан Воронин командым пуэн:

— Чыланат ий ӱмбак! Ончыч ӱдрамаш-шамыч йочашт ден, а вара кодшышт!

„Челюскиныште“ лу ӱдрамаш да кок изи ӱдыр — кок изи челюскинка-шамыч лийыныт. Иктыже тужакак — „Челюскинеш“ шочын. Тудыжо пароходын Карский теҥыз дене кайымыж годым шочынат, Карина манын лӱмденыт. Весыжын лӱмжӧ — Аллочка.

Кариночка але пеш изи — куд тылзаш велэ улмаш. Аллочка изиш кугырак ыле — идалыкат пелаш. Нуным авашт бульварысе семын изи орава ден палуба мучко шупшын коштыныт.

Ынде, пароход пурен каяш тӱнгалмек, Алла ден Кариночкам авашт руалтен налын одеялыш, ужгаш пӱтырен ий ӱмбак тӧрштеныт.

Нунын почеш кандаш ўдрамаш тӧрштышт.

Вара пӧръеҥ-шамыч тӧршташ тўҥальыч.

Теве — шўдӧ кок челюскинец ий ўмбалне улыт, а кумытын эше пароходешак кодыныт: начальник Шмидт, капитан Воронин да „Челюскинын“ чумыр озанлыкшым вуйлатыше Могилевич.

Воронин кычкырале:

— Отто Юльевич! Могилевич! Тӧрштыза! Тендан почеш мыят тӧрштем!

Пурен каяш тўҥалше судна гыч капитан кеч кунамат моло деч вара лектеш.

Отто Юльевич тӧрштыш, тудын почеш Воронин, а Могилевич кертын огыл. Челюскинец-шамычлан ий ўмбалне нимогай ситыдымашат ынже лий манын, тудо пароход гыч утларак арверым налнеже улмаш.

Тудлан чыланат кычкырат:

— Вашкерак! Тӧрштӧ!

Тудо тӧршташ йолжым нӧлталын. Кенета бензинан печке-шамыч пӧрдын каеныт. Ик печкеже Могилевич ўмбак толын пернен. Могилевич камвозо.

Челюскинец-шамыч тудым утараш тўҥалнешт улмаш, но тунамак кугу пароход кенета волен кайыш. Пароход ден пырля лўддымӧ полярник Могилевичат пурен каен.

Але шукерте огыл койын шинчыше пароход олмышто шем вўд корно велэ кодын. Тушто лавран ий, пӧрня, яшлык, печке-шамыч гына ийын коштыныт — моло нимат уке...

ПЕРВЫЙ РАДИОГРАММА

Тыге ий ўмбалан, мланде деч, илыме вер деч пеш тораште шўдӧ ныл еҥ кодын. Йўштӧ северный мар-

деж пуа. Йырым-йыр эртен каяш лийдыме иян пустынь...

Начальник спискым налын перекличкым ышташ тӱнгалє:

— Капитан Воронин?
— Тыште!
— Радист Кренкель?
— Тыште!
— Фотограф Новицкий?
— Тыште!
— Радист Иванов?
— Тыште!
— Летчик Бабушкин?
— Улам!
— Художник Решетников?
— Мый!

— Ученый Ширшов?

— Тиште!

— Алла Буйко?

— Тудо тыште,—Аллочкан ачаже кычкырале.

— Карина Васильева?

Тудын олмеш аваже кычкырале:

— Тудо тыште, мый денем!

Начальник чылаштымат кычкырыш, чыланат верыштышт лийыныт. Кунам начальник:

— Завхоз Могилевич?—манын кычкыралын, тунам шып лие, нигöат пелештен огыл.

Челюскинец-шамыч шонаш тӱнгалыныт, вуйыштым сакеныт. Колышо йолташ нунылан жал.

Шкенышт верч нуно пешыже шонкален огытыл. Нуно шинченыт: нуным ий ӱмбалан огыт кодо, утарат.

Начальник каласен:

— Полярник йолташ-шамыч, палаткынам шогалтена, „Челюскин“ пароходна деч мо кодын, чыла погена. Полыш толын шумешке ий ӱмбалне илаш тӱнгалына.

Первый йӱдым чыланат ий ӱмбаланак малыме мешакеш маленыт. А эрдене эрак паша шолаш тӱнгалын. Иктышт палаткым шогалтылыныт. Весышт вӱд гыч пöрням, печкем, яшлыкым—„Челюскин“ деч мо кодын, чыла луктеденыт.

Аллочка ден Кариночкам эн шокшо палаткыш пуртеныт.

Радист Кренкель радиожым тöрлаташ пижын. Йолташ-шамычше тудлан полшеныт.

Кидышт чылаштынат кылмен тӱнгын, шӱргыштым йӱштö когартылын, туге гынат, нуно эре пашам ыштеныт. Пыкше гына ий ӱмбалан антенным шогалтеныт.

Советский Союзын Геройжо Э. КРЕНКЕЛЬ да радист С. ИВАНОВ.

Тудым мардеж йöрыктен шуэн, радист-шамыч уэш шогалтеныт.

Вара Кренкель палаткыш пурен, чот пÿгырген, наушникым чийыш да, серым ÿжаш тÿнгале.

Ончыч радио пашам начар ыштен. Сер ответым пуэн огыл. Кренкель шуко час толашен. Но вот пытартышлан кычкырале:

— Шмидт йолташ, Шмидт йолташ, радио пашам ышта!

Шмидт йолташ радиограммым Москвашке—Сталин йолташлан колтен:

„13 февральыште 13 час 30 минутышто ий ишыме ден „Челюскин“ пурен каен“.

Шмидтын лагерьже гыч тиде первый радиограмма лийын.

ПОЛШАШ, ПОЛШАШ!

Сталин йолташ тиде телеграммым налмек, тунамак челюскинец-шамычым утараш пижаш кўштен. Утарымаш пашаште эн главныйже СССР Совнарком председательын заместительже Куйбышев йолташ лийын.

Тудо приказым пуэн:

— Северыш пароходым да самолет-шамычым колташ. Пий кычкыме ўзгар ден нартам* колташ. Челюскинец-шамычым утарашлан чыла ышташ кўлеш.

* Нарта — пий ден, пўчö ден коштмо тер.

Ий ўмбалсе ен-шамыч нерген уло тўня ойлаш тўнгале. Нуным утарышаш нерген чыланат шонаш тўнгалыныт. Фашист-шамыч гына осалланен коракленыт: „Челюскинец-шамычым утараш ок лий, самолет-шамыч миен огыт шу, летчик-шамыч шаланат. Челюскинец-шамычын ик йönышт гына—ий ўмбач мланде деке йолын каяш. Начар пöръен, ўдрамаш да йоча-шамыч миен огыт шу, кылмат, зато виян-шамычше тичмаш кодыт“.

Но советский ен-шамыч вес семын шонат. Северыш самолет, пароход да ледокол-шамыч кайышт. Нартыш кычкыме пий-шамыч кудальыч. Чыланат Шмидтын лагерьже деке шуаш тыршеныт.

* * *

Мый тунам Дальний Востокышто пашам ыштенам. Теве мый декем Куйбышев йолташ деч телеграмма тольо:

„Челюскинец-шамычым утарышашлан чыла мерым приниматлыза“.

Мый шуко шонкалаш ыжым тӱнгал. Тунамак шке йолташ-шамычем—летчик Конкиным, штурман Петровым, механик Руковскийым ӱжым, нунылан телеграммым лудым да каласышым:

— Писын гына машинам ямдылза, моторым вашке ырыктыза, челюскинец-шамычым кондаш каена.

Мыйын самолетем у огыл ыле, но кугу, кок моторан.

Ме содор погынышна да чонгештышна.

Чонгештышна—манаш велэ куштылго. Северыште ийгече ареак томам—то тӱтан, то тӱтыра, то ӱштеш. Ме, летчик-шамыч, тыгай ийгечым „нелётный“ манына. Северыште, утларакшым телым, лётный ийгече шагал лиеш. Но ме садак Москва деч эн мӱндыр верыш — Дежнев мыс дек чонгештышна. Тушто сӧрал лӱман Уэллен ял уло. Уэлленыште чукча да эскимос-шамыч* илат.

Ме тушко миен шуна велэ, кугу тӱтан кынеле. Челюскинец-шамыч деке чонгешташ ок лий. Ме лётный ийгечым вучен, чукча-шамыч дене илаш тӱнгална.

Тушто мый ик изи чукча ден келшышым. Тудлан вич ий ыле, а тудо шкеак нартыш пийым кычка. Южгынам тудо изи пычалым — винчестерым налын, кугу енг семын охотыш коштын. Тудын лӱмжӧ — Ильянинген.

---

* Чукча ден эскимос — Чукотский полуостровышто илыше калык-шамыч.

Ик кана Ильянинген кум пий ден охотыш каен да йомын. Ик кече эртыш — тудо уке! Вес кече эртыш — уке!

Изи чукчан ачаже кибитка гыч ятыр гана лектын кычкырен:

— Ильянинге-ен!

Уууу! — манын мардеж йӱкым пуэн.

Аваже йӱштыш куржын лектын кычкырен:

— Ильянинге-ен!

Вьюююю! — манын мардеж мӱгырен.

Мыят изи электрический фонарь ден тудым кычалаш лектым.

— Ильянинге-ен! Ильянинге-ен!

Уууу! Вьюююю! — манын тӱтан йӱкым пуэн.

Изи охотник йомын. Ачаж ден аваже ойгыраш тӱнгальыч.

Эрдене кенета пий-шамыч опташ тӱнгальыч, кибиткыш... изи Ильянинген пурыш!

— Тый кушто лийынат?

Тудым охотеш шучко тӱтан авырен улмаш. Мӧнгышкӧ пӧртылаш ок лий улмаш. Но изи охотник ӧрын огыл. Тудо коваштыш пӱтырналтын, лумым пургедын лум йымак пурен возын, воктенже пий-шамычым пыштен. Нунын ӱмбак мардеж лумым чумырен шынден, нунылан тушто шокшо лийын. Тыге тудо кок суткам лум йымалне киен. Тӱтан шыпланымек, тудо лум йымач пургед лектын да мӧнгыжӧ пӧртылын.

Мый туддеч йодым:

— Ыжыч кылме?

— Уке, неремым гына изиш йӱштӧ налын.

— А пий-шамыч?

— Нуно сай улыт, нуно мыйым илыше конга семын ырыктышт.

Тиде лӱддымӧ охотниклан улыжат вич ий гына шумылан мый ӱшанен ом ул. Вет тудлан але йоча сатыш гына кошташ!

Но вот тӱтан чарныш. Ийгече сайрак лие. Ме самолетын моторжым содор ырыктышна да теҥызыш, челюскинец-шамыч дек чоҥештышна.

Чоҥештена-чоҥештена, а лагерь ок кой! Мый теве пурлашке, теве шолашке чоҥештем, челюскинец-шамычым кычалам. Нуно уке улыт.

Бензин шагал кодын. Мом ышташ? Пӧртылаш кӱлеш. Ӧкымешак мӧҥгеш чоҥештем. Бензин пытен шуын. Уэлленыш пыкше-пыкше пӧртылна.

Ик кече гыч шуко бензиным оптышна да адак чоҥештышна. Лектын гына шуна, тӱтан талышныш. Нимат ок кой. Адакат уэш нимо деч посна пӧртылаш перныш.

Тӱтан мемнам сотара ала мо. Мый сырышым. Туштo, ий ӱмбалне,—йолташ-шамыч, ӱдрамаш да йоча-шамыч. Нунылан йӱштӧ, шуженат улыт дыр, нуно летчик-шамычым вучат, вучен огыт шукто, а мый тыште сер ӱмбалне эртарем, нунын деке каен ом керт.

ШМИДТЫН ЛАГЕРЬЖЕ

5 март шуо. Ийгече сай, ояр. Эрдене чатлама йӱштӧ перыш, 37 градус лийын. Но мый решитлышым: кеч мо лиеш гынат чоҥештена!

Мый, Конкин, Петров, Руковский чоҥештышна. Ӱлнӧ — кумда иян пустынь. Туштo мучко ий курык-шамыч улыт. Ончена. Лагерь ок кой!

Ик час чоҥештена — лагерь ок кой! Часат пелэ чоҥештена — лагерь ок кой! Ӱлык пеш чот ончымо ден мыйын шинчамат коршташ тӱҥале.

Кечвал йымал мардеж пуале. Ийысе шелше-шамыч ўмбалне пар шога. Тиде пар мыланна шикшла коеш. Мемнан кокла гыч чўчкыдын иктажше тöрштен кынелешат, кычкыра:

— Лагерь!

Но тиде лагерь огыл, а пар улмаш.

Южгынам ий ора мыланна кўшыч палаткыла коешат, ме адак ваш-ваш кычкырена:

— Лагерь! Лагерь!

Тидат лагерь огыл, а шинчан ондалмыже гына улмаш.

Кенета ме чын шикшымак ужна. Ала тиде адакат пар манын ме лўдна.

Шикш воктене ала мо шемын койо. Ончышнат, ужна: вышка, барак, палатка. Тунам ме ўшаненак кычкырална:

— Лагерь! Лагерь!

Толын шуна! Мый лагерь ўмбалне кок кругым ыштышым. Челюскинец-шамыч куанышт. Кö „ура“ кычкыра, кö упшыжым кўшкö кышкылтеш...

А мый кўшыч ий ўмбак ончем, прицелым налам: кузе шинчаш? Мыйын самолетем пеш кугу, а ийже изи. Ончычшо тудо кугу улмаш дыр, но кокыте шелалтын. Изиэшыже челюскинец-шамычын ямдылыме аэродром кодын, кугуштыжо — чумыр лагерь. Нунын коклаште лопка шелше.

Нимомат от ыште — шинчаш кўлеш. Мый шекланен, эркын волаш тўнгальым. Эре ўлыкырак, ўлыкыкырак волем... Стоп!

Сайын шинчым. Кабина гыч лектым. Челюскинец-шамыч куржын мийыштат — мемнам, пуйто изи йочам, öндалаш, шупшалаш тўнгальыч...

Нунын тўсышт моткоч вашталтын — палыдыме енг лўдешат. Кужу ўпан, пондашан улыт, а пондашыштышт ий падраш-шамыч йылгыжыт. Мый ойлем:

— Ме тыланда шоколадым кондышна. Кочса!

Нуно маныт:

— Тау, шоколад огеш кўл. Те лучо мемнан дек дворецыш пурыза, ме тендам шокшо какао ден сийлена!

„Дворецыш“ пурышна. Тиде — изи палатка. Окнашке янда олмеш кугу бутылкам шындыме. Кўварым яшлык-шамыч ден ыштыме. Ик яшлыкше — ўстел, весыже — пўкен. Ўстембалне „стакан“ — консервный банка. Воктенже — анысыр ташман аптекысе пузырек —

тиде лампе. Лампе воктене — фанер онга ден ыштыме шахмат.

„Дворец“ покшелне — кўртньö печке ден ыштыме конга. А конга ўмбалан шке ыштыме кастрюлеш пеш тамле какао ырыкталтеш.

Но тудым йўаш ыш логал. Кугу ий ўмбач челюскинец-шамыч толын шуыч. Нуно мемнан дек пешак толнешт ыле, но ийыште улшо шелше мешаен. Вара нуно пушым конден, шелше гоч вончышт да куржын тольыч.

УТАРЫМАШ

Мый тушто Шмидтым ужым. Пондашыже кугу, йöршын иянгын пытен. Тудын воктен — Воронин.

Челюскинец-шамыч Ляпидевскийын самолетшым вес ий ўмбак нангаят.

А теве Аллочка Кариночка ден пырляк. Ачашт нуным пўтыреныт, шке туп ўмбакышт кылден шынденыт да нунын ден пырля куржын толыныт.

Самолет толмылан чыланат пеш куаненыт. Чыланат ваш-ваш шупшалыт, öндалыт. Воронин Шмидтым шупшалеш, Шмидт — Ворониным. Тиде жапыште ала кö кычкырале:

— Куатан лийже советский авиаций!

Весат кычкырале:

— Виян лийже ий ўмбалне первый самолет!

Вара мый штурман Петровын йолжым ужым. Тудым куаныме ден качатлат, кўшкö нölталыт, лу мышко возат...

Челюскинец-шамыч ойлат:

— Мемнам утарат манын, ме ўшанен улына ыле! Сандене ий ўмбалне келшен да спокойно илышна. Пырдыж газетымат луктына. Тудо „Не сдадимся“ маналтеш.

Кариночкан ачаже каласыш:

— Эн нелэ паша — аэродром ямдылаш. Ийым эрыктен, тушан аэродромым ыштен гына шуктет, а ий шелышталтеш, пудырга. Аэродромым вес ий ўмбалан ямдылена — ончет, тудо ият шелын. Но ме вуйым огына саке! Кўлеш лиеш гын, шўдö аэродромымат ямдылена!

Мый йодым:

— А ий ўмбалне изи-шамыч кузе илат?

Тудо ойла:

— Сайын! Нуным тыште пеш йöратат, нунын верч чыланат тыршат. Ме тыште нуным кок гана йўштылтен улна. Мардеж ыныж пу манын, палаткым коваште ден леведна да вара йўштылтышна. Кажне кечын

Советский Союзын Геройжо ОТТО ЮЛЬЕВИЧ ШМИДТ.

нуным шке ыштыме издереш шупшын коштына, прогулкым ыштена.

Чыланат куаненыт, а мый иктым гына шонем: „Шинчашыже ме шинчын улна, но нӧлталтынже кертына мо?“.

— Кунар енгым налаш шонет, Ляпидевский,— Шмидт йодо.

Алла Буйко шке аваж ден Шмидт лагерыште.

— Мый, Отто Юльевич, пеленем чыла ўдрамаш-шамычым налам. Йоча-шамычымат налам!

— А чыланже шыҥат гын?

— Шыҥдарена!

Ўдрамаш-шамыч ямдылалтыч, челюскинец-шамыч ден прощатлышт, самолетыш шинчаш тўҥальыч. Но нигузеат кўзен огыт керт! Нуно пеш кўжгö улыт, нунылан тарванашат, кидым тарваташат ок лий, туге чот пўтырналтыныт.

Мыланна шкаланна самолетыш грузитлаш пижаш логале. Ме ўдрамаш-шамычым кидышт гыч, йолышт гыч нална да самолетыш шындылна. Тиде пеш вошты-лтышан ыле. Кинооператор аппаратше ден куржын тольо да сниматлаш тўҥале.

Варажым, Москваште, челюскинка-шамыч киношто тиде картиным ужыныт да нунылан келшен огыл:

— Тиде грузитлымашым кинолан молан сниматлашыже ыле. Мемнам пу семын самолетыш грузитлымым чыланат ужышт манын мо?...

Мый лагерь ден прощатлышым, вашке пӧртылаш сӧрышым да тунамак газым ситышын пуышым.

Мотор-шамыч мӱгыралтышт. Ий ӱмбач пеш сайын кынельым. Мыйым кугу куанымаш авалтыш. Челюскинец-шамычлан кидым рӱзышым, нуно мыланем упшышт ден рӱзат...

Чеверын, йӱштӧ ий! Вашкерак, самолет, мемнам Уэлленыш нанґае!

Кок час коло минут гыч шулдыр йымалне Уэллен

кояш тўнгале. Мый кругым ыштышым, ончем: ўлнö чыла калык погынен. Мемнам вашлийыт.

Шинчым. Чукча-шамыч веселан кычкырат, мемнан сайын чонгештен толмыланна да лагерь гыч чыла ўдрамаш-шамычым луктын кертмыланна пеш куаненыт. Нуно ўдрамаш-шамычым самолет гыч нумал луктедаш тўнгальыч. Кажныжат челюскинец-шамычлан мо ден гынат полшаш тыршен.

Мый кабина гыч лектым. Чукча-шамыч мыйым йыр авырышт, кидыштым шуят, чыланат иктымак ойлат:

— Какуме-ренена кляуль!

Тиде теве мо лиеш: „Кертыда улмаш, летчик-шамыч!“

Тыге Шмидт лагерьыш первый сай чонгештымаш эртыш.

ЛЯПИДЕВСКИЙЫН ЛАГЕРЬЖЕ

Мый пеш чот йывыртенам ыле. Мый шоненам: вот таче ўдрамаш-шамычым кондышым, эрла чонгештемат, эше иктаж кöм кондем. Но мыйын шонымем семын ыш лий. Эрлашыжлан адакат кугу тўтан мардеж тарваныш, нимат ок кой, айдемымат йöрыкта— тугай виян мардеж. Чукча-шамыч шке шынгалыкышкышт да коваштыш пурышт. Самолет ден огыл, пийым кычкенат каяш ок лий.

Самолетым мардеж нангая манын, ме пеш лўдна. Конкин ойла:

— Каем, терген налам!

Мый манам:

— Ужатен нангаяш чукчам йод, уке гын, йомат! Нуно кайышт. Кибитка гыч лектын гына шуыч,

тӱтан мардеж Конкиным йӧрыктыш. Мемнан Конкин мече семын пӧрдын кайыш. Чукча кычкыра:

— Эой, Конкин, тый кушто улат?

— Мый тыште, ий дене улам, — Конкин йӱкым пуа, — мыйым мардеж пуэн нанґаен!

Чукча тудым йӱкшӧ почеш муо да каласыш:

— Мыйын кухлянкем* пенґыдын кучо, шӱргетым шылте, мый тыйым вӱден нанґаем.

Конкин чукчан коваште курткыжым уло вийже ден кучыш да ужатен кайшын тупшо шенґеч самолет деке ошкыльо.

Тӱтан мардеж индеш кече шогыш. Пытартышлан 14 мартыште адак сай ийгече лие. Чонґешташат лиеш!

Ме вашкерак моторым ырыктышна да челюскинец-шамыч деке чонґештышна.

Пеш шыде йӱштӧ — 40 градус. Ме йол гыч вуй марте пӱтырналтынна гынат, кылмена. Мардеж могыр вошт кая. Но чонґештена. Лагерь эре лишемеш.

Кенета ала мо пудешталт каймыла шоктыш. Мо тыгай? Шола вел мотор тарваныш да чытыралте. Теве-теве ойырла да мланде ӱмбак камвозеш. Кызытак волен шинчаш кӱлеш, уке гын ме чыланат колена.

Мый пудыргышо моторым пеш вашке гына выключатлышым, газым иземдышым, а шке ӱлыкӧ ончем: кушко шинчаш.

Ӱлнӧ пӱтынек ий пучымыш, пуйто ала кӧ кугу мясорубка ден чыла ийым пудыртыл пытарен. Мый шке помощник-шамычемлан каласышым:

— Самолет почыш вончыза: машина нерже ден керылтеш гын, коледа.

Эре ий пучымышым ончем. Теве ий курык коклаште тӧр верым муым. Ойыркалаш ок логал. Ко-

* Кухлянка — пӱчӧ коваште ден ургымо ӱмбал вургем.

кымшо моторым выключатлышым, шинчаш волем. Ечешамыч тӧрсыр ийыш логальыч. Самолет чонгаш кӱзыш, эркын ӱлыкӧ волшым, шулдыр ден лумым корышым да кенета шогальым.

Ме кабина гыч лекна, самолетым ончаш тӱнгална. Ужына: мемнан самолетын „йолжо“ — ечыже пудырген. Тыште олмыкташ нигушан да нимо ден. Петров ойго йӧре воштылале:

— Ну вот, Ляпидевскийын лагерьже!

Мӱндырнӧ ий ора шенгалне кенета ала мо койо, пуйто ийын кая. То коеш, то вӱдыш пура, то коеш, то вӱдыш пурен кая. Ме эн первойжо морж манын шонышна. Сайын ончышнат, мемнан дек айдеме куржын толмым ужна.

Мемнан волен шичме деч мӱндырнат огыл чукча-шамычын изи гына ялышт улмаш. Ик чукчаже мемнан деке куржын тольо. Тудо чарныде лучко километрым куржын.

Ме куанышна. Тудын ден мутланаш йӧсӧ ыле. Тудо рушла изишак велэ шинча, а ме чукотлаже тулечат шагал шинчена. Утларакшым кид ден мутланышна. Тыгай „мутланымаш“ деч вара ятыр жап марте кидым ырыкташ логале. Но ме садак умлышна: чукчам Увакатыргин маныт, тудо мемнам ялышкыже ӱжеш улмаш.

Тудо мемнам шке декше йыргешке кибиткыш — ярангыш кондыш. Ярангын кӱварже да пырдыжше пӱчӧ коваште да моло коваште ден ыштыме. Кӧргыштӧ ярангым шыҥалык ден кок ужашлан шелме. Первый пелыже йӱштӧ, мемнан коридорысо але пӧртончылсо гайрак. Тыште пийым кучат, шкеныштын добычышт, тӱрлӧ инструментышт кият. Кокымшо пелыже — илыме вер. Тыште шокшо. Коҥга да лампе олмеш — морж коя ден темыме вол. Волыш регенчым оптымо. Тудо коям шупшеш да яранга кӧргым волгалтара, ырыкта.

Чукча-шамыч чыламат пален налнешт, чыламат ужнешт. Нуно ынде грамотылан тунемыт. Чукча-шамыч челюскинец-шамычым утарыме годым пеш шуко полшышт. Нуно пийым пуышт, самолетым олмыктымо годым полшышт, аэродромым ышташ полшышт, ужатен кайше лийыныт, летчик ден челюскинец-шамычым нарта ден вончыштарышт, нимомат ышт чамане.

Увакатыргин мыланна морж шылым пукшыш, чайым йӱктыш, малаш пыштыш.

Вот мый малем. Мыланем пеш чапле омо коеш. Пуйто мый Шмидт лагерьыш лу гана почела чоҥеш-

тенам, чыла челюскинец-шамычым налын луктынам, фашист-шамычлан ойлем:

„Ага, советский летчик-шамыч челюскинец-шамычым утарен огыт керт манын те ойлышда. А ынде теве ужыда: чыла челюскинец-шамыч, икте кодде, утаралтыныт. А те, осал фашист-шамыч, нимомат огыда умло!“

Эрдене мый пожалтым, чукотский ярангым, малыше йолташ-шамычем ужым, самолет нерген шоналтышым да ойгыраш тӱнгальым. Тушто, пудыргышо ий ӱмбалне, челюскинец-шамыч улыт, а мый тышан пижынам. Вара мый шоналтышым: „Но вет ме, советский летчик-шамыч, шукын улына. Мый утарен ом керт гын, моло-шамыч утарат“.

Тыге шоналтышымат изишак веселангым. Петров каласыш:

— Мемнан самолет нерген вашке Москваш радио ден увертараш кӱлеш, уке гын ме колен улына манынат шонат.

Увакатыргин мемнам пий ден Ванкаремыш намиен кодыш. Но тушто тӱтан мардеж антенным йӧрыктен, санденак радио вич кече наре пашам ыш ыште. Чыланат ме колен улна манын шоненыт. Мый варажым американский газетым ужым, тушто кугу буква ден возен шындыме: „Русский полярный герой Ляпидевскийын колымыжо“. Мый тиде газетым лудым да воштыл колтышым...

Ванкаремыште ме кӱлеш инструмент-шамычым нална да пий денак самолет дек тудын моторжым, „йолжым“ олмыкташ пӧртылна.

Паша эркын кайыш. Пеш йӱштӧ ыле, тале мардеж пуыш. Тӱтан чӱчкыдынак мешайыш.

Самолетым олмыктымаш тылзе утла шуйныш.

ГОС Публичная Б-ка в Ленинграде

Тылзе утла ме чыла тӱня деч ойырлышо улна ыле. Ме шинчен огына ул: челюскинец-шамыч утаралтыныт, але эшеат ий ӱмбалнак шинчат.

Кечвалым ме пашам ыштенна, а кас еда кузе моштен туге жапым эртаренна. Ме чукотский йылмым тунемна, чукча-шамычым руш йылмылан туныктышна.

Икана Увакатыргин мемнан дек куржын тольо да веселан кычкыраш тӱнгале:

— Толыт! Толыт!

Кӧ „толыт“? Кушеч толыт? Ме яранга гыч куржын лекна. Чынак нарта-шамыч толыт. Ме нунын ваштареш куржна.

Тушто, челюскинец-шамычын илыме верыште, Советский Союзын флагше кугешнен лойгалт шога!

Челюскинец-шамыч! Латик ен!

Ме нунылан путырак чот куанышна. Мемнан ий ўмбак чонештен миймына годым челюскинец-шамычын мыланна куанымышт дечат утларак куанышна.

Нуно каласкалышт:

— Чыла челюскинец-шамычым ий ўмбач налме. Тендан тыште самолетым олмыктымыда годым летчик-шамыч — Молоков, Каманин, Водопьянов, Слепнев, Леваневский да Доронин чыла челюскинец-шамычым ий ўмбач налыныт. Ий ўмбалан нигӧмат коден огыт ул! Тушто, челюскинец-шамычын илыме верыште, Советский Союзын флагше кугешнен лойгалт шога!

ПӦРТЫЛМАШ

Ме самолетым олмыктен шуктышна да Уэлленыш чонештен толна.

А тушто — моткоч шукын улыт! Тушко чыла летчик-шамыч, чыла челюскинец-шамыч погыненыт. Изи чукотский ялыште эше нигунамат тынар калык лийын огыл.

Вара мемнам чыланамат пароход ден Владивосток олаш нангайышт. Тужеч ме специальный, эн скорый поезд ден Москваш кудална.

Поезд скорый ыле, но ме эркын кайышна. Ойленат ом мошто, корнышто мо ышталтын гын! Кажне станцийыште, эн изи станцийыштат, мемнам вашлийыныт да ужатеныт.

Кугурак станцийлаште кугу митингым эртареныт. Кугу оркестр-шамыч шоктеныт. Изи станцийлаште изи оркестр-шамыч шоктеныт. Но нунат челюскинец ден

летчик-шамычым саламлен кугу оркестр гаяк пеш куанен шоктеныт.

Кажне станцийыште, кажне полустанкыште мыланна пеледышым, тӱрлӧ пӧлекым: альбом, скульптур, тӱр, фотокарточка, сӱрет, модель, модыш-шамычым пуэдышт. Ик летчиклан изи сӧсна игым пӧлеклышт.

Мемнан вагон-шамыч пӧлек денак темыныт ыле, савырнашат вер лийын огыл.

Мыланна эн утларакше тортым пуэдышт. Тушто пӱкшан, шоколадан, сакыр ложашан, ромовый, фруктовый торт-шамыч ыльыч. Изи торт, кугу торт, торт-самолет, торт-корабль, торт-портрет. Торт-шамыч ий гаят ыльыч. Чыла тортым кочкаш гын, идалык мучкылан сита ыле.

Но вот Москва! Тыште вашлиймым каласаш—мутат ок сите. Пӱтынь Москва мемнам вашлияш лектын. Чыла вере лозунг, портрет, знамя, флаг-шамыч ылыыч. Музык шоктен. Сӧрал гирлянда ден сылнештарыме машинаш шынден мемнам Йошкар площадьыш нангайышт. А урем мучко кок могырыштат москвич-шамыч шогеныт. Нуно куаненыт да веселан кычкыреныт:

— Ура! Челюскинец-шамычлан салам! Летчик-шамычлан салам!

Йошкар площадьыште ме Сталин йолташым ужна. Тудо каласыш:

— Трибуныш кӱзыда!

Ме трибуныш кўзышна да ончыко шогална, а Сталин йолташ шеҥгак шогале. Сталин йолташ шеҥгалне шога да мыланем сайын ыш чуч, вара мый тудлан тидын нерген пелештышым. Тудо мыйым вачем гыч вўчкалтен каласыш:

— Тыште шогыза! Тўрлö пайрем годым ме тыште шогена, мемнам чыланат шинчат, ужыт! Теат шогыза!

Вара мемнам Кремльыште орден ден наградитлышт. Чыла летчик-шамычлан — Каманинлан, Водопьяновлан, Молоковлан, Леваневскийлан, Доронинлан, Слепневлан, мыланем — Советский Союз Герой лўмым пуышт. Чыла челюскинец-шамычым „Красная Звезда“ орден ден наградитлышт. Аллочка ден Кариночкам гына ышт наградитле, моланже пале: нуно эше изи улыт ыле. Но тиде нимат огыл. Мый тыге шонем: нуно кушкын шуыт гын, иктаж могай геройский пашам ыштатак, тунам нунымат наградитлат.

* * *

Аллочка ынде кугу лийын, тудо вашке школыш кая. Нуно Карина ден Ленинградыште илат. Ленинградысе йоча-шамыч кокла гыч иктаж кö нуным вашлиеш гын, мый дечем нунылан саламым каласыза. Тыгак каласыза: летчик Ляпидевский деч. Нуныжо мыйым, конечно, огыт шарне. Но мый Аллочка ден Кариночкан чот пўтырналтын мыйын самолетыштем шинчымыштым пеш сай шарнем...

Ц 1939 г.
Акт № 227
Вкладн. л.

ШКОЛЫШ КОШТАШ
ШУДЫМО ЙОЧА-ШАМЫЧЛАН.

Редактор перевода ***Н. ОРЕШКИН.***
Техредактор ***Г. ТАТУРА.***
Худ. редактор ***А. ЧЕГОДАЕВ.***

Сдано в производство 13/VIII 1938 г.
Подписано к печати 20/XI 1938 г.
Детиздат № 2018. Уполномоченный
Главлита № Б-55324. Индекс ДН—5.
Формат $82 \times 110^{1}/_{16}$. 5 печ. листов.
Тираж 3000 экз. Заказ № 3616.

---

17 ф-ка нац. книги Огиза РСФСР
треста «Полиграфкнига» Москва,
Шлюзовая наб., д. 10.

Дкше
Цена 1 тен. руб 50 коп. коп.

Мар.
4-11
12542

А. ЛЯПИДЕВСКИЙ
Герой Советского Союза

ЧЕЛЮСКИНЦЫ

На лугово-восточном марийском языке

ПЕРЕВОД И. А. АЛЕКСАНДРОВА